

OSMANLIDAN CUMHURİYETE KÜTÜPHANELERİN DÖNÜŞÜMÜ

R. TÜBA KARATEPE

I SMAİL E. Erünsal'ın *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*¹ kitabını okuduğunuzda kütüphanelerin ve kütüphane yönetiminin tarihini en ince ayrıntısıyla öğrenebilirsiniz. Kitabın dipnotlarının ve kaynakçasının izinden giderseniz, işaret edilen, düzeltilen, kıymetine dikkat çekilen yayınları bu ikazların ışığında okursanız çok şey öğrenebilirsiniz. Sonunda da Osmanlı'nın kütüphane tahayyülü zihninizde canlanmaya başlar.

Vakıf kütüphanelerini, günümüzün kütüphanecilik anlayışıyla değerlendirmemiz ve buna bağlı sınıflandırma-mamız mümkün değildir. Ancak kuruluş amaçları ve koleksiyonlarına bakarak günümüzdeki türlerle benzerliklerini kurabiliriz. Kitabın ortaya çıkışından okunuşuna kadar farklı bir gelenek ve anlayış sözkonusudur. Bu kütüphanelerdeki kitapların müelliflerinin kim olduğu, kimler için yazıldığı, okur kitlesi, kimler tarafından hangi saiklerle çoğaltıldığı, şerhler ve haşiyelerle nasıl farklı bir ilim geleneğinin ortaya

çıktığı, “bilginin” ya da daha doğru bir ifadeyle ilmin yayılmasındaki katkıları ve buna benzer pek çok hususu dikkate almak gerekiyor.

Osmanlı İmparatorluğunda değişimin başladığı Tanzimat sonrası için Erünsal, şöyle bir değerlendirme yapıyor:

“Yenileşme döneminde vakıf kütüphaneleri sadece medrese öğrencilerinin ve klasik İslam ilimleri üzerine araştırma yapacak kimselerin başvurduğu bir kurum haline gelmiş ve imparatorlukta medreselerin eski

① Yıldız Sarayından İstanbul Üniversitesine intikal eden ve Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan kitaplığın eski bir fotoğrafı.

önemini koruyamaması, genellikle bu kurumların öğrencilerine hitap eden vakıf kütüphanelerinin de önemini azaltmıştır.”²

Tanzimat döneminde eski-yeni veya geleneksel olan-olmayan ikiliğini, kütüphaneler alanında da görmek mümkündür. Bu dönemde bir yandan vakıf kütüphaneleri varlıklarını, değişmeye başlayan rolleriyle sürdürürken bir yandan da yeni kütüphane türleri ortaya çıkmıştır. Yeni kütüphaneler önce değişmek ve yeniliğe ayak uydurmak maksadıyla kurulan farklı seviyelerdeki okullarda ve derneklerde karşımıza çıkar. Değişen çok şey vardır: Okuyucu profili ve bu profilin ihtiyaç duyduğu ya da arzuladığı kitaplarla dolu kütüphaneler.

Eğitimde girilen reformlarla okul sisteminin değişimi ve okullaşma oranının yükselişi, yeni siyasi fikirlerin propagandasını yapan gazete ve dergilerin artışı, bize artık farklı bir kullanıcıyı işaret etmektedir. Bu yeni tip okuyucular, hızla gelişen yayıncılığın yeni ürünlerini ve Avrupa ülkelerinden gelen kitapları bulabilecekleri “okuma mekanı olarak kütüphane”lere kavuşana kadar kaçınılmaz olarak evlerindeki kişisel kütüphanelerini geliştirmeye yönelmiştir. Romanlara konu olan, muhtevasıyla “Batılı” veya “Doğulu” karakterlerin tarif edildiği bu ev kütüphaneleri, dönemin aydınları için aynı zamanda bir prestij kaynağıdır. Hayat şartları yüzünden kütüphanelere gidemeyen ama babalarının, eşlerinin veya kendi kütüphanelerinde “kitap okuyan kadınlar”, kitabı sadece eğitim ve keyif almak amacıyla değil, aynı zamanda gerçek hayattan kaçış için de okudular.

Artık kitap hâlâ “herkes” için olmasa da belli bir kesimin, eskisinden farklı amaç ve belki de heyecanla okuduğu ve aydınlar, eğitimciler, yazarlar veya uzmanlar tarafından önemle üzerinde durulan bir bilgi taşıyıcısıydı. Kütüphaneler de bu kitaplara ulaşabileceğimiz mekanlardı. Artan ihtiyacı karşılamada kütüphanelerin gerçekçi bir işlev üstlenebilmesi için uzun bir sürece yayılmış, ciddi bir değişim geçirmeleri gerekiyordu. Değişimin merkezi imparatorluğun başkenti

İstanbul’du.

Yenileşme döneminde Osmanlı kütüphanelerinin koleksiyonları yazma kitaplardan basma kitaba doğru yönelmiş, satınalma ya da bağış yoluyla sağlanan Türkçe, tercüme ya da Avrupa dillerinden kitaplarla gazeteler, dergiler, hatta kitap dışı malzemeler kütüphanelerde daha fazla yer almaya başlamıştır. Batı örnekli okulların ve cemiyetlerin kurulması devletin idari teşkilatında yapılan değişiklikler, yabancılara sağlanan eğitim haklarıyla kurulan yabancı okullar, kendi kütüphanelerini de ortaya çıkartmıştır.

Yine bu dönemin bir özelliği olarak, kurulan bu kütüphanelerin bazen içinde yer aldıkları kurumu işaret eden (Darülfünun Kütüphanesi gibi) bazen sürdürülemez de yeni bir türü, belki de arayışı ifade eden (Kütüphanesi-i Umumî gibi) bazen de ismin ifade ettiği işlev yerine (Bursa Millî Kütüphanesi gibi) siyasi bir amacı somutlaştırmak için verilmiş, hatta kimilerinde binaların üzerine asılı kitabelerle ifşa edilen “isim”leri vardır. Vakıf kütüphaneleri ise genellikle vâkıfının/bânisinin veya içinde yer aldığı eğitim veya ibadet kurumunun ismiyle anılırdı.

Kuruluşlarıyla birlikte “kanunname” veya “nizamname” adıyla hazırlanan ve kimilerinde bazı maddelerin neredeyse aynen alınıp ilgili kütüphaneye uyarlandığı yönetmelikleriyle bu kütüphanelerin nasıl işleyecekleri resmî olarak kayıtlara geçirilmiştir.³ Bu yönetmeliklere ne kadar uyulduğunu kesin olarak söylemek zordur. Ama sanki hepsinin hazırlanmasında bir heyecan, belki bir telaş ve yeni oluşturulanın kullanılması ve korunması için bir çaba seziliyor.

Hafız-ı kütüblüğü ulema sınıfına ait bir meslek şeklinde tarif eden Erünsal,⁴ bunun koleksiyonların yapısına bağlı olarak kaçınılmaz olduğunu, bu sebeple de vakfiyelerde kütüphaneci olma şartı ifade edilirken her zaman bu hususun belirtilmediğini yazar. Osmanlı hafız-ı kütüblerini konu alan bir araştırmada kütüphanelerin yer aldığı kurumlardaki diğer görevlilerle maaşları mukayese edildiğinde -istisnalar olmakla birlikte- hafız-ı kütüblerin genellikle düşük ücretlerle çalıştık-

ları anlaşılmaktadır.⁵ Yeni kurulan kütüphanelerde ‘kütüphane müdürü’, ‘kütüphane memuru’ gibi unvanlarla çalışan kadroların mali durumlarının pek değişmediği görülür.

Osmanlı’nın son döneminde varlığını sürdüren, Cumhuriyet ile birlikte 1925’te çıkarılan kanunlarla Maarif Nezaretine devredilen/ kapanan, 1928’den sonra “nadir eser” veya “özel araştırma kütüphanesi” vasfı kazanan bu kütüphanelerde çalışan hafız-ı kütübler farklı kurumlarda görevlendirilmiştir.

Kütüphane koleksiyonlarının arasında, gelirleri azaldığı için kapananlar, başka kütüphaneye devredilenler, ihmal edilenler, kötü şartlarda saklananlar veya başka sebeplerle zarara uğrayanlar olsa da pek çok kitap bugüne ulaştı.

Şimdi geç de olsa, bu kültür mirasının kataloglarını tamamlamak vaktidir. Zira Osmanlıların okuma serüvenini bize anlatacak, zihin dünyasını ayrıntılarıyla resmedecek araştırmalar için bu kataloglara çok ihtiyacımız var. **Z**

NOTLAR

¹ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş, 2020. Hocanın konuyla ilgilienlerin okuyabilecekleri diğer eserlerinin yanında artık baskısı tükenen, bu yüzden de zor bulunan iki kitabı, kütüphaneler ve kitaplar hakkında farklı dönemlere ait pek çok değerli arşiv belgesini ve matbu metni muhtevidir. Üstelik alışık olmayanlar için zor okunabilecek vesikalının, rahat okunabilir halde eski harflerle “dizgisi” yapılarak basılması, bu kitapları daha da kıymetli kılıyor: *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler I*, Edebiyat Fakültesi, 1982 (ikinci basım, 1990); *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler II*, Edebiyat Fakültesi, 1990.

² Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, s. 613. Vakıf kütüphaneleri bu kitabın 589. sayfasında şöyle değerlendirilir: “Vakıf kütüphaneleri Cumhuriyet’e kadar ve Cumhuriyet’ten sonra da toplumun belli bir kesimine hitap etme özelliğini korumuştur.”

³ Bu konuda örnekler için bkz. Ekrem Tak, “Hafız-ı Kütübden Kütüphaneciyeye: Osmanlıdan Günümüze Bir Mesleğin Gelişimi”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları* 13, 2020, s. 81-102.

⁴ Erünsal, a.g.e., s. 421.

⁵ Mine Bilgili, “Osmanlı hafız-ı kütübleri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.